АРХЕОЛОГІЧНІ ВІДКРИТТЯ В УКРАЇНІ 1997-1998 рр.

ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES IN UKRAINE 1997-1998

National Academy of Sciences of Ukraine
Institute of Archaeology
Committee of Field Researches

ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES IN UKRAINE 1997-1998

Editor-in-Chief D.N. Kozak
Responsible Secretary N.O. Gavriluik

Address: Dr. Nadia O. GAVRILUIK,
Chief of Committee of Field Researches,
Institute of Archaeology of National Academy of Sciences,
12, Stalingrad Heroes, Kyiv, Ukraine, 254655.
Fax : (38 044) 418-3306 ; Tel.: (38 044) 418-4391
e-mail: tim@ittfnan.kiev.ua OR e-mail: ira@iarrh.kiev.ua

Editors: N.O. Gavriluik, N.S. Kozak

Technical editor: T.I.Latukha, N.O. Gavriluik

Computer design N.P. Timchenko

Type-setter S.S. Lyisenko

Authors of the composition "The faces of ancient population of Ukraine" on the 1st cover page are N.O. Gavriluik and N.P. Timchenko (on materials of current Yearbook)

ISBN 966-02-0730-1

© Institute of Archaeology NAN Ukraine 1998

Національна академія наук України
Інститут археології НАН України

80-річчю української археологічної школи присвячується

АРХЕОЛОГІЧНІ ВІДКРИТТЯ В УКРАЇНІ 1997-1998 рр.

Появі у світ цього видання сприяла спонсорська підтримка колективів ТОВ фірми "ПТФ" (м. Харків), Чернігівської облінспекції управління культури, Архітектурно-археологічної експедиції ІА НАН України

Київ
Інститут археології НАН України
1998

простежувались, також відсутній поховальний інвентар. Можливо, похований був посипаний вохрою, на що вказує темно-коричневий колір кісток з темно-вишневим відтінком та начебто окремі плями на дні ями.

До археологічних знахідок віднесено 11 виробів, з яких 5 екземплярів складають кам'яні вироби з ледь прозорого кременю темно-сірого та темно-вохристого кольору: два уламки невизначених сколків, два відщепи та призматична пластинка. Фрагменти кераміки репрезентовані двома невеликими групами: першу - 3 екз. - нараховують знахідки, віднесені в попередньому плані до більш пізнього часу - пізньонеолітична доба - доба бронзи. Тут тісто має вміст піску, що спостерігається й неозброєним оком. Іншу групу - 3 екз. - налічують знахідки, що належать до більш раннього часу,напевне ранньонеолітичного. Один з фрагментів має орнамент (Х-подіб но прокреслені лінії), характерний для посуду з пам'яток дніпро-донецької культури. До того ж тісто включало в себе рослинні домішки.

Як відомо з літератури, на території Луганської області майже відсутні пам'ятки неолітичної доби. За усними свідченнями В.М.Гладиліна, який у 60-ті роки провадив розвідки в області, начебто ним були виявлені аналогічні знахідки на околицях Старобільська, однак, звіт про них відсутній, а місцезнаходження невідоме. Найближчі пам'ятки відомі лише на Сіверському Дінці (Бондариха 2, Устя Осколу 2, Минівський Яр, Ізюм 1 та деякі інші). Отже, варто, хоча б коротко провести порівняльний аналіз проїжджанських знахідок з уже відомими матеріалами сіверсько-донецького ареалу. Найбільшу увагу привертають знахідки посуду с поселення Устя Осколу 2 (нижній горизонт), що на Донеччині. Тут також присутній лінійний орнамент, майже ідентичний знахідці з с.Проїжджже (Телегін, 1968, с.43, рис.11: 8). Посуд з нижнього горизонту містить у тісті значну домішку трави і не має крупного піску та жорстви.

За своїми топографічними умовами розташування ранні комплекси неолітичних поселень, як правило, локалізуються на окремих підвищеннях у заплаві, або ж на краю мисів надзаплавних терас 5-7 м, а інколи й вище. Проїжджанські знахідки були виявлені на аналогічному підвищенні.

Певні аналогії простежуються і в обряді поховання. Так проїжджанське поховання - безкурганне, що характерно для раннього етапу дніпро-донецької культури. Спостерігається і певна сталість основних рис поховального ритуалу, характерного для цієї культури: обряд випростаних на спині поховань, відсутність супроводжувального інвентаря, наявність у могилі вохри (?) тощо.

Таким чином відкриття пам'ятки Бугри, а також поховання набуває певного значення і вимагає в свою чергу подальших кроків у вивченні й дослідженні невідомої території.

Товкачевський В.А., Якубенко О.О.

Національний музей історії України

Керамічний орнаментований диск доби бронзи з Бортничів на Київщині

У 1997 р. археологічна збірка Національного музею історії України поповнилась неординарним предметом - керамічним орнаментованим диском бронзової доби.

Його було знайдено археологом-аматором В.А.Товкачевським у 1954 р. на північній околиці села Бортничі Бориспільського району Київської області, на поверхні окремої дюни першої надзаплавної тераси лівого берега Дніпра. Ймовірно, місце знахідки диска співвідноситься з поселенням середньодніпровської культури, відомим як Бортничі II (Бондарь, 1974, с. 116-117). Диск в плані має вигляд майже правильного круга діаметром 10 см, з рівно зрізаним ребром; від краю до центру він потовщується (від 0,8 до 1,5 см), в центрі - наскрізний отвір діаметром близько 1 см. Виготовлений з добре випаленої глини, що має велику домішку піску та, можливо, шамоту. Поверхня вкрита цільним ангобом рудого кольору й оздоблена з обох боків складним геометричним орнаментом, котрий нанесено коротким зазубреним прямокутним штампом (Рис., *а-в*).

На одній площині диска композиція орнаменту радіально-променева в центрі, вписана в 4 концентричні кола. Зовнішнє коло - по краю диска - являє собою зигзагоподібну лінію, утворену відбитками штампа, поставленим під кутом один до одного. Всього зубців зигзага 35 (або 36 - ?). Друге від краю коло має вигляд стрічки завширшки 0,5 см, утвореної відтисками

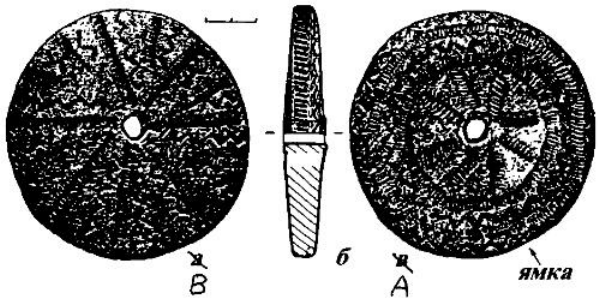
штампа у відступаючій манері. Третє коло містить 27 зубців зигзага. Четверте, внутрішнє коло, аналогічне другому. Центр орнаментальної композиції становить круг, розділений на сектори 8-ма стрічковими променями (Рис., *а*).

На звороті диска - радіальна композиція із 28 променів, з яких 14 - зигзагоподібні, 14 - стрічкові, що чергуються між собою й складають пари з довгих та коротких. Пари довгих променів (зигзаговий та стрічковий) розділяють поверхню диска на 7 секторів, у кожному міститься по 2 коротких промені (Рис., *в*).

На ребрі диска щільні поперечні відбитки (до 120) того самого штампа утворюють рубчасту поверхню. В місці переходу ребра до поверхні з концентричними колами (вер' ьої, лицьової, на нашу думку) є глибока ямка діаметром 0,3 см (Рис., *а, б*).

Склад керамічної маси та орнамент диска характерні для глиняних виробів середньодніпровської культури доби ранньої бронзи, поселення якої існували і на Лівобережжі Середньої Наддніпрянщини, зокрема, біля Бортничів. Диск можна віднести до середнього або пізнього етапів згаданої культури, котрі датуються XXIII-XV ст. до н.е. (Артеменко, 1985, с. 364-375).

Найвірогідніше, це культовий предмет, пов'язаний з астрономічними обчисленнями за місячним календарем (місячний календар складається з 28 діб: 4 фази місяця по 7 діб). Орнамент на диску за кількістю елементів (зубців зигзага, променів) відповідає цим числам. Променів на зворотній площині - 28, і вони кратні семи; кількість зубців на внутрішньому зигзаговому колі складає 27 (так званий "драконічний" місяць). Відмітимо, що в числовій символіці диска спостерігаються відповідники, пов'язані також із сонцеворотом та сонячним календарем: централь-

ний круг на верхній площині поділено на сектори 8-ма променями (2 рази по 4), ці дві групи променів відповідні основним сторонам горизонту. На зовнішньому зигзаговому колі число зубців (35 або 36) становить зменшену в 10 разів кількість діб у місячному (354) або у сонячному (365) році (Дагаев, 1978, с. 208). Згадаймо, що й нині виднокіл у нас поділено на 360 градусів. Ямка збоку на ребрі могла правити за мітку для початку підрахунків. Диск, напевне, був насаджений на паличку, міг обертатися навколо осі.

Близькі аналоги композиційній схемі диска відомі в орнаментиці виробів насамперед середньодніпровської культури (Артеменко, 1967; 1987), а також фатьянівської (Крайнов, 1987), катакомбної (Братченко, Шапошникова, 1985; Санжаров, 1992), східнотшинецької та інших культур епохи бронзи (Березанська, 1972; 1982) . Також подібні до нього формою та орнаментальним сюжетом металеві бляхи з курганних поховань бронзової доби Передкавказзя (Кореневский,1990).

Згідно із спостереженнями сучасних дослідників, окремі орнаменти на виробах бронзової доби відбивали знання людей того часу про будову Всесвіту, рух сонця, ритм чергування фаз місяця, сезонну зміну сузір'я на небосхилі (Чмихов, 1982, с. 16-29, рис. 1 ; 2; Березанська, 1982, с. 185-187, рис. 72, 1-3). Для того, щоб оволодіти цими знаннями, використовувались стаціонарні природні обсерваторії типу Кам'яної Могили в Запорізькій області (Даниленко, 1986, с. 58-68), Мецамору у Вірменії (Парсамян, 1982, с. 120-125) та інші. Але, на нашу думку, існували й невеликі портативні прилади з відповідною розміткою поверхні, за допомогою яких можна було робити необхідні астрономічні обчислення. Вважаємо, що саме таким приладом-календарем є орнаментований диск із Бортничів.